

Židé v československé zahraniční armádě

Českoslovenští Židé se výrazně podíleli na boji proti nacistickému Německu. Působili v československé zahraniční armádě na Východě i na Západě a bojovali v nejvýznamnějších bitvách druhé světové války – u Tobrúku, Sokolova, Dukly či Dunkerque. Podle přibližných odhadů tvořili Židé v československé zahraniční armádě ve Velké Británii v roce 1943 zhruba 32 % mužstva, v Sovětském svazu v roce 1942 35 % a na Středním východě dokonce 50 %. Skutečný počet židovských vojáků však ani nemá smysl určovat, neboť někteří vojáci považovaní – ať již podle jakýchkoli kritérií – za Židy se nemuseli k svému židovství hlásit. Jisté ale je, že podíl Židů v československé exilové armádě byl po celou dobu války o mnoho vyšší než jejich podíl na předválečné československé populaci.

Velký podíl Židů v československé zahraniční armádě byl způsoben jejich výrazným podílem mezi uprchlíky: většina z nich přišla přes Polsko do Francie, Velké Británie nebo do Sovětského svazu. V roce 1939 začaly z československých uprchlíků formovat vojenské jednotky ve městě Agde v jižní Francii. Po okupaci Francie byly narychlo a za velkého chaosu v červnu 1940 přesunuty do Velké Británie. Mnoho vojáků pocházelo z řad československých Židů, kteří se – ať již kvůli přesvědčení nebo z obav před pronásledováním – vystěhovali do Palestiny. Zvláštní skupinu tvořili českoslovenští Židé, kteří byli v roce 1939 deportováni do Niska nad Sanem na Lublinsku v okupovaném Polsku a uprchli do Sovětského svazu. Tam byli mnozí uvězněni v táborech, ale v roce 1942 byli propuštěni a zařazeni do nově vytvářené československé jednotky v Buzuluku na území Sovětského svazu poblíž jižního cípu pohoří Ural.

443 – Hroby československých vojáků na tobrúckém hřbitově

Židovské muzeum v Praze

Tobrúk

Pavel Vranský (1921) pocházel ze sionistické rodiny a před válkou byl členem sionistické mládežnické organizace Techelet lavan. Po okupaci ilegálně přešel hranice a v Polsku vstoupil do vznikající československé vojenské jednotky. Později se dostal do Palestiny, kde sloužil v československé zahraniční armádě. Účastnil se bojových operací u Tobrúku. Od ledna 1943 sloužil v britském letectvu jako operační radiotelegrafista. Po letech vylíčil své zážitky z Tobrúku: „Desátník *Nezhyba mne jako nejmladšího odmítal poslat na hlídky k nepříteli a vysílal mne jako spojku mezi velitelstvím roty a jednotlivými bunkry. Dvakrát mě při tom nepřátelská palba přilepila k zemi a vždy mne ohrožovaly miny. Při první cestě v noci jsem si neprozřetelně svítil baterkou, abych nesešel ze stezky, čímž jsem vyvolal zběsilou střelbu, která trvala dlouhé minuty. Po této zkušenosti jsem cestu plnou min přecházel potmě.*“¹ U Tobrúku padli celkem čtyři českoslovenští vojáci židovské národnosti. Byli pohřbeni na nedalekém vojenském hřbitově.

¹ Lucie FRIEDLAENDEROVÁ, Eva GRAFOVÁ, Alexandra ŠTEFANOVÁ (eds.): *Bojovali na všech frontách. Vzpomínky židovských vojáků a odbojářů z druhé světové války*, Praha 2007, s. 123

Sokolovo

Zastoupení židovských příslušníků československé zahraniční armády u Sokolova bylo podle odhadů některých autorů a pamětníků následující: ve velitelském štábu 33%, mužstvo nasazené v boji 60%, ženy 55%, ztráty na životech 60%. Hana Witmannová pocházela z Lublinu. V sovětské emigraci se provdala za židovského uprchlíka z Ostravy, který narukoval ke skupině dobrovolníků v Buzuluku. Hana společně s matkou a sourozenci následovala manžela o několik měsíců později. Se sestrou byla po výcviku přidělena na službu do nemocnice. Její manžel byl zraněn v bitvě u Sokolova a na následky zranění zemřel. Hana zdůrazňovala i symbolickou rovinu podílu židovských vojáků v bitvě u Sokolova: „*Tam, jako dosud nikdy, byly vyvráceny pomlvy, že Židé jsou zbabělí, že se vyhýbají boji a že bojovat neumějí. Od boje u Sokolova musel uznat celý svět, že i židovští vojáci jsou hrdinové.*“¹

¹ Erich KULKA: *Židé v československé Svobodově armádě*, Praha 1990, s. 202–203

Dunkerque

Otto Spira se narodil v roce 1911 v Moravské Ostravě. Po ukončení vojenské služby pracoval u firmy Baťa ve Zlíně. Krátce po vzniku Protektorátu Čechy a Morava ilegálně překročil hranice a přes Slovensko a Maďarsko utekl do Jugoslávie. Pod nátlakem vstoupil do francouzské cizinecké legie, poté se dostal do nově vznikající československé zahraniční armády ve Francii. Po porážce Francie se s vojskem přesunul do Velké Británie. V roce 1944 se účastnil bojů u Dunkerque. Na toto své bojové nasazení vzpomínal následovně: „*Němci se pokoušeli kruh kolem Dunkerque, který jsme drželi, prolomit, což se jim nepodařilo. Úkolem mé jednotky bylo vyprostit a odtáhnout zničené a poškozené tanky. Tyto jsme rychle (během 4 hodin) opravili, aby mohly být opět nasazeny. Z mé jednotky nepadl nikdo, byli pouze dva zranění. V mém útvaru bylo hodně Židů, tak kupříkladu hlavní elektrikář, hlavní mechanik, technický skladník.*“²

² Jad vašem

Dukelský průsmyk

Vojáci, kteří bojovali u Dukly, často vzpomínají na odvalu poručíka Arnošta Steinera, o kterém se vytvořila legenda, že je nezranitelný. Steiner byl společně se svým otcem deportován do koncentračního tábora Nisko nad Sanem a odtud společně uprchli do Sovětského svazu, kde se přidali k československé zahraniční armádě. Za mimořádnou statečnost v bojích za osvobození republiky získal Steiner celkem sedm československých válečných křížů.

Karel Fanta se narodil v roce 1912 v Jihlavě. Od roku 1926 studoval a pracoval v Praze. Krátce po nacistické okupaci uprchl přes Ostravu do Polska. Dostal se do československého vojenského tábora v obci Malé Bronowice, jemuž od června 1939 velel podplukovník Ludvík Svoboda. Účastnil se bojů u Sokolova a u Dukly. Po válce vstoupil do brigády Hagana složené z židovských dobrovolníků, se kterými odjel do Izraele, kde se usadil. Vzpomínal na obrovské ztráty na životech v bojích u Dukly: „*Je faktem, že Židé, zejména židovští velitelé bojových jednotek, byli nasazováni na nejnebezpečnější úseky. U Dukly jsme měli opět dojem, že nás sovětské velení nechává bez pomoci vykrváct. Naše bojové jednotky byly nepřetržitým, nezajištěným nasazením tak zdecimovány, že kupříkladu normální početní stav praporu (120) klesl na 18 mužů. Takto oslabený prapor dostal rozkaz držet celý dlouhý úsek.*“³

444 – 1. československý armádní sbor vstupuje na území Československa.

Židovské muzeum v Praze

³ Jad vašem

Vojenská služba, emancipace a občanství

➔ Antisemitismus > Od předsudku k antisemitismu > Příklad: protižidovské předsudky v české populární publicistice > „Odvod“, s. 139

Působení Židů v exilové armádě je třeba posuzovat v širších souvislostech. Povinná vojenská služba byla jedním ze znaků moderního státu a její zavedení pro Židy doprovázelo jejich emancipaci. Jako rovnoprávní občané sdíleli i povinnost sloužit vlasti se zbraní v ruce. Pro pobožné Židy, kteří dodržovali všechny náboženské předpisy, nepracovali na šabat a jedli pouze košer stravu, nebyla služba – zejména v počátcích (na přelomu 18. a 19. století) snadná. Přesto se postupně vojenská služba Židů stala samozřejmostí. V první světové válce bojovalo a padlo – v habsburské armádě i v československých legiích – mnoho Židů.

Podíl Židů na zahraničním odboji byl také přihlášením se k československému státu a k plné občanské zodpovědnosti. Od druhé republiky, kdy narůstal nacionalismus a antisemitismus, však bylo občanství stále více svázáno s etnicitou. Za druhé světové války se tak židovští vojáci československé zahraniční armády a židovští zájemci o službu v ní často setkávali s negativními reakcemi. Někteří z pamětníků vzpomínají na odmítání v československých jednotkách, jež se formovaly v Polsku, a na různé protižidovské projevy ze strany ostatních vojáků. Negativní postoje vůči Židům v armádě byly častější v případech, kdy se voják jazykově či sociálně lišil. Pokud vnímáme armádu jako společenství občanů, pak byly výhrady, jednání či různé slovní odsudky proti židovským vojákům zároveň vymezováním skupinové příslušnosti k státu. V armádě se tak odráželo a diskutovalo problematické postavení „menšin“ v pomnichovském Československu.

František Langer

František Langer byl spisovatel, dramatik a podílel se na československém zahraničním odboji v obou světových válkách. Jeho mladší bratr Jiří se před první světovou válkou přiklonil k chasidismu a proslavil se knihou *Devět bran*. František Langer v roce 1914 dostudoval medicínu a krátce poté byl odveden jako voják na haličskou frontu. Nechal se zajmout a byl internován v několika zajateckých táborech. V roce 1917 vstoupil do československých legií v Rusku, kde se stal šéflékařem. Po návratu do Prahy působil jako vojenský lékař a přispíval do různých časopisů. V roce 1930 začal pracovat jako dramaturg Vinohradského divadla v Praze. Po okupaci se mu podařilo uprchnout přes Polsko do Francie, kde se znovu zapojil do zahraničního odboje. Stal se vedoucím zdravotnictví československé zahraniční armády na Západě. Po porážce Francie odjel na jedné z posledních evakuačních lodí do Velké Británie, kde vykonával stejnou funkci. Dosáhl hodnosti brigádního generála.

➔ Židovské identity > František Langer: „Můj bratr Jiří“, s. 60

445 – František Langer

Originál uložen v Památníku národního písemnictví

Vzpouora v Cholmondeley

Po porážce Francie a evakuaci československých jednotek do Velké Británie se československé zahraniční vojsko v létě 1940 usídlilo v hrabství Cheshire, asi 320 kilometrů na severozápad od Londýna, v zámeckém parku Cholmondeley Park, kde se utvořil stanový tábor. Mezi vojáky se šířila nespokojenost, frustrace z rychlé porážky Francie, stupňovaly se projevy vypjatého

nacionalismu a docházelo k slovním útokům proti židovským vojákům. Levicově orientovaní vojáci otevřeně vystupovali proti „buržoaznímu“ a „fašistickému“ vedení armády. 23. července 1940 se přihlásilo 539 mužů, kteří se nadále odmítali podřizovat rozkazům. Byli odzbrojeni, vyloučeni z československé armády a internováni. Později byli zařazeni do britských vojenských pracovních oddílů.

Mezi vzbouřenci bylo mnoho komunistů a bývalých interbrigadistů bojujících ve španělské občanské válce. Zhruba 150 revoltujících vojáků se hlásilo buď k židovské národnosti, anebo k židovskému náboženství. Velké zastoupení Židů zcela jistě nebylo náhodné. Mnozí z nich měli velmi špatné osobní zkušenosti z působení ve Francii a z evakuace do Anglie. Velká část z nich se osobně setkala se šikanou ze strany vojáků i důstojníků.

Jedním z nich byl i židovský voják Fischl Davidovič. Narodil se ve Velké Berezne, na území dnešní Ukrajiny. Na konci roku 1938 utekl do Polska a se skupinou dalších uprchlíků odtud v roce 1939 odjel do Velké Británie. V roce 1940 se stal vojákem československé zahraniční armády ve Francii. Již zde si stěžoval na antisemitismus ze strany ostatních vojáků. Po pádu Francie se s ostatními evakuoval zpět do Velké Británie. V roce 1944 bojoval u Dunkerque, kde byl zraněn. V roce 1948 se rozhodl emigrovat se svou rodinou do Izraele. Na příčiny svého odchodu z československé armády vzpomínal: „*Důvodem [pro odmítnutí poslušnosti] byl antisemitismus a nevráživost zejména nežidovských důstojníků, kteří židovské vojáky šikanovali a uráželi. Rozhodnutí vystoupit bylo spontánní. Nikdo z nás nechtěl pod těmito antisemitickými důstojníky sloužit.*“¹

¹ Jad vašem

446 – Pamětní spis židovských vojáků pro prezidenta republiky Edvarda Beneše, 29. srpna 1940

„[...] Československé Židovstvo od samého počátku německých útoků na republiku projevilo jasně a odhodlaně svou vůli zapojiti se účinně do řad těch, kdož hájí československou demokracii. [...]

[...] Tím větší bylo jejich rozčarování. V nejrůznějších údobích své činnosti, od samého vstupu do československé armády, setkávali se židovští vojáci s činy a projevy, které nutně vyvolaly dojem, že jsou nevitáni a neradi viděni. Tak na příklad židovští dobrovolníci, přicházející nebezpečnými ilegálními cestami z protektorátu, když došli již k prvnímu oficiálnímu exponentu československého odboje v zahraničí na francouzském konsulátě v Budapešti, byli přijati více než nevlídně. První starostí tamního úřadujícího bylo zjistit, zda jsou židovského náboženství. Bylo-li tomu tak, posílal je na židovskou náboženskou obec, že prý se o ně postarat nemůže a nechyběly poznámky, že se netvoří legie židovská, nýbrž československá. [...]

Agdské¹ ovzduší zůstalo však nadále pro židovské vojáky velmi nevlídné. Incidenty se stále opakovaly a nebyly potlačovány s náležitou přísností a rychlostí. Od počátečních nadávek se věci stupňovaly tak, že se vyskytly i případy tělesného týrání židovských vojáků [...] Židé byli vylučováni při výběru k letectvu; našla se úřední žádanka, která při obsazení určitého výslovně žádala vojína ‚árijského‘ [...], byl učiněn pokus zavést numerus clausus² [...]. Až nakonec věci vyvrcholily v návrhu na separování židovských vojáků ve zvláštních útvarech. [...]

[...] Nebylo na příklad u různých příležitostí dovoleno, aby se židovští vojáci hlásili k židovské národnosti a vojenské osoby, které prováděly dotyčné zápisy, se pouštěly do nemístných debat o neexistenci židovské národnosti, a pod. [...]

[...] Osobám, jejichž mateřským jazykem byla němčina, maďarština nebo jidiš, bylo to způsobem hrubým a za doprodu protižidovských poznámek vytýkáno a užívání těchto jazyků bylo zakázáno a trestáno. [...]

Kvůli projevům nesnášenlivosti utvořili českoslovenští židovští vojáci ještě před vzpourou v Cholmondeley výbor, který zformuloval memorandum pro prezidenta Beneše. Požadovali, aby se na Židy u jednotek hledělo jako na rovnoprávné spolubojovníky a nedocházelo k jejich podceňování. Žádali, aby se vojenské velení jednoznačně vyslovilo proti projevům antisemitismu v armádě, a kritizovali nedodržování předválečných menšinových práv v exilové armádě. Stížnosti židovských vojáků nevypovídají pouze o – očividně poměrně rozšířených – projevech netolerance. Zároveň ukazují, v jaké nejistotě se kvůli vylučování ze společnosti (jež započalo již za druhé republiky) a ohrožení jejich rodin ocitali. Není divu, že někteří českoslovenští židovští vojáci velmi citlivě reagovali na všechny protižidovské poznámky a postoje.

¹ Město Agde ve Francii, kde se formovaly československé zahraniční jednotky.

² Omezení počtu podle poměrného zastoupení skupiny.

[↪ Antisemitismus > Bojkot a vyloučení ze společnosti > Numerus clausus, s. 160](#)

[...] Doufali jsme, že zasazením československých jednotek do boje tyto jevy zmizí. Příliš rychlý a nešťastný spád válečných událostí ve Francii měl však následky přímo opačné. Již na frontě a po návratu z ní byla židovským vojákům a Židům všeobecně dávána vina. Byla jim vyčítána zbabělost, deserce, a pod. ba dokonce se množily výroky, že Židé podporují anebo tvoří tak zv. pátou kolonu. [...] Bylo použito výroků, že Židé mají být vyloučeni z armády, postřílení, a pod. [...]

[...] Na druhé straně pak byla armáda ze strany některých důstojníků posměšně označována jako ‚židovský spolek‘, ‚jerusalémská armáda‘ a řada důstojníků se ostentativně distancovala od židovského mužstva. [...]

[...] V oněch dnech, kdy se tábor hemžil nejrůznějšími pověstmi a kombinacemi o příštím osudu armády, došlo v kantíně blízkého tábora k výtržnosti, během níž skupina mladých důstojníků pronesla výroky pro židovské vojáky tak urážlivé, že jen náhodou přítomný židovský duchovní důstojník svým energickým zákrokem zamezil pokračování, které mohlo mít nedozírné následky. [...] Zmínění důstojníci pak využili poznámky jednoho z židovských vojinů o tom, že prý československá armáda ve Francii byla rozpuštěna, k podání trestního oznámení na židovského duchovního ppor. Krause, jež osočili, že on použil tohoto výroku, vykládaného jako podněcování vojáků k neposlušnosti.

Na základě tohoto trestního oznámení byl téhož večera ppor. Kraus polním četnictvem (kapt. Divoký) zatčen, přesto, že při konfrontaci ihned mezi ním a por. Hanákem provedené, tento byl nucen odvolat svá obvinění. Zatčení duchovního vzbudilo bouři nevole mezi židovskými vojáky a jen stěží se podařilo je uklidnit a přimět k vyčkání výsledku vyšetřování. Teprve příštího dne v poledne byl ppor. Kraus propuštěn a to po výsledku dalších svědků a po intervenci generála Znamenáčka. Ačkoli se potom jasně prokázalo, že por. Hanák nepravdivě obvinil ppor. Krause a později voj. Dra Brauna z nečestného chování a byl dokonce vlastními svědky usvědčen, nebyl zatčen. Pokud je nám známo, nebyl ani potrestán. Ani tresty, udělené por. Šimandlovi a por. Gutovi za jejich hrubé a antisemitické výroky nepovažujeme za dostatečné. [...]“

Archiv bezpečnostních složek

447 - Vojáci československé zahraniční armády ve výcvikovém středisku ve Velké Británii, 1941

Židovské muzeum v Praze

Mezi Československem a židovskou domovinou

Situace přistěhovalců z Československa v Palestině během druhé světové války byla odlišná od jiných zemí. V Sovětském svazu či Francii Židé nestáli před volbou, zda vstoupí do čistě židovských jednotek nebo do československé zahraniční armády. V Palestině, která byla pod mandátní správou Velké Británie, se však museli rozhodnout, zda vstoupí do československých jednotek, nebo do židovských praporů, které vznikaly v rámci britské armády. Sionistické organizace v Palestině usilovaly o to, aby židovští přistěhovalci hájili židovskou domovinu. Spor o to, komu náležejí lidé, kteří uprchli z Československa do Palestiny, vedl k řadě konfliktů. Mnozí českoslovenští Židé se často i přes své sionistické přesvědčení rozhodli vstoupit právě do československé zahraniční armády.

- ➔ Vyprávěné dějiny > Mikuláš Roth
- ➔ Vyprávěné dějiny > Gustav Singer
- ➔ Zcela běžné příběhy? > Hanuš Rezek (Rebenwurtzel), s. 43

448 – Hanuš Rezek při pohřbu na vojenském hřbitově u Dunkerque, 1945
Židovské muzeum v Praze

Svátky v uniformě

Ačkoli část židovských vojáků pocházela z asimilovaných rodin a náboženství v denním životě nebyli zvyklí praktikovat, i pro ně se v exilu stalo společné slavení židovských svátků významnou událostí. Bylo totiž také vzpomínkou na rodinu, na blízké, kteří byli často deportováni do ghetta a koncentračních táborů. Společné oslavy pomáhaly v exilu rekonstruovat komunitu, kterou nacisté systematicky vyhlazovali.

Pamětníci často vzpomínají, jak významná pro ně byla podpora polních rabínů Alexandra Krause a Hanuše Rezka. Pro mnoho československých židovských vojáků u Dunkerque se například stala nezapomenutelnou oslava svátku Pesach, kterou vedl polní rabín Hanuš Rezek.

Na ni ve svém svědectví vzpomínal Walter Urban, který působil v československé zahraniční armádě na Středním východě a účastnil se vojenských operací v Tobruku. V roce 1943 se přesunul s ostatními vojáky do Velké Británie, v roce 1944 bojoval u Dunkerque: „V kasinu, kde se ještě nedávno roztahovali němečtí důstojníci a nacisté, kteří nás chtěli vyhubit, jsme seděli teď my, pronásledovaní a hanobení Židé, a slavili jsme svobodně náš velikolepý, tradiční pesachový večer.“¹

Artur Hanák se narodil v roce 1912 v Olomouci, jeho otec byl obchodníkem. V roce 1939 se mu podařilo uprchnout do Palestiny. Během války bojoval v západní československé armádě. Na tuto dobu vzpomínal: „Já jsem měl v rotě několik Židů, kteří jedli jenom košer. Nikdo nikdy nikomu nezakazoval, aby se mohl modlit, když byly svátky, každý Žid měl samozřejmě volno ze služby. Když byly křesťanské svátky, my jsme se hlásili dobrovolně na službu, a když byly židovské svátky, tak křesťané říkali, já jdu s vámi do templu.“²

449 – Obrana haifské rafinerie československými zahraničními vojáky, 1942
Židovské muzeum v Praze

^{1,2} Jad vašem